

■ להלכה, לדעת השו"ע אסור לשנות כוס חמישית, אפילו אם אומר עליה הלל הגדול [כדעה ראשונה] (א"ח תפא, א). ולדעת הרמ"א, מי שהוא איסטניס או תאב מאד לשנות יין, יכול לשנות כוס חמישית, אם קורא עליה את ההלל הגדול [כדעת ה"ר יוסף טוב עלם] (שם, וראה ביאה"ל שם). ויש שהיה שותה כוס זו באמצע הסעודה (ארחות רבנו, ב פט [מהדורה חדשה]).

וְיֵשׁ אֲמָרִים ה' רוּעֵי לֹא אֶחָדָה, להודות על המזון שאכלו (רשב"ם). ולפי הגירסא שאומר זאת על כוס חמישי [ראה לעיל בסמוך], יש שפירש, שכיון שכוס חמישי הוא כנגד 'הובאתי אתכם אל הארץ' (שמות ו, ח), לכן אומרים מזמור זה שנאמר בו 'בנאות דשא ירביצני' (הגהות רמ"א מהר"י).

קִשְׁיֵן מְזוֹנְתֵי שֵׁל אֶדָם כְּפָלִים כִּיּוֹלָה, והטעם שהחמיר ה' בעושו יותר משל האשה, כיון שהאדם עצמו הוזהר מן הקב"ה, ואילו האשה שמעה רק מפי האדם שהקב"ה הזהיר, ועוד לפי שהוא חכם יותר ממנה, וכמאמר הכתוב (קהלת א, יח) 'יוסיף דעת יוסיף מכאוב' (עין יוסף על עין יעקב).

אֲנִי וְחֲמֹרִי נֹאכַל כָּאֲבֹס אֶחָד, שכיון שטבע החמור נולד מסוג המזון אותו הוא אוכל, חשש אדם הראשון שאם יהא מאכלו כמאכל החמור, יהא אף טבעו כטבע החמור, ונתקררה דעתו כשאמר לו ה' שמאכלו יהא דגן המביא דעת לאדם, וכמו שאמרה הגמ' (סוכה מב, ב) שקטן האוכל כזית דגן, מוסיף דעת (מהר"א).

כִּיּוֹן שֶׁאֲמַר לוֹ מְזוֹנְתֵי שֵׁל אֶדָם כְּפָלִים כִּיּוֹלָה, הסביר הקב"ה לאדם הראשון כי טעה בהבנת דבריו הראשונים, שמה שאמר לו 'וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה', אין הכוונה כפשוטו שיאכל עשבים ממש, אלא הכוונה שלא תצמיח לו הארץ גלוסקאות, אלא תוציא שיבולים הדומים לעשב, ויצטרך לטרוח ולהתייגע להוציא מהם לחם (בן היודע).

קִשְׁיֵן מְזוֹנְתֵי שֵׁל אֶדָם כְּפָרִיעַת יָם סוּף, שכאשר זן הקב"ה את האדם, נס גדול הוא עושה לו כנס קריעת ים סוף, וללמדנו שצריך להרבות בבקשת רחמים על פרנסתו (רשב"ם). ואין הכוונה שהנס גדול וקשה לפני ה', כי הכל שווה לפניו, אלא הכוונה שאנו מצידנו צריכים להתבונן ולהכיר את הנס הגדול ושאיין זה טבע כלל ועיקר, ועל ידי התפילה נקבע זאת בלבנו (מכתב מאליהו א, 179).

כָּל הַמְּבִנָה אֶת הַמּוֹעֵדוֹת כְּאִילוֹ עוֹבֵד עֲבֹדָה זָרָה - שעושה מלאכה בחול המועד (רשב"ם; רש"י אבות ג, יא, בפ' ראשון), ולדעתם איסור מלאכה בחול של מועד הוא דאורייתא (תוס' חגיגה יח, א ד"ה חול, בדעת רשב"ם). ויש סוברים שהוא מדרבנן (תוס' שם). ויש שפירשו, ש'המבזה' את המועדות' הוא הנוהג בימי חול המועד מנהג חול באכילה ושתיה (רש"י אבות שם בפ' שני; רמב"ם י"ט ו, טז). ולדעת המפרשים שעושה בהם מלאכה, מה שנקטו לשון 'המבזה' ולא 'המחלל', מפני שהטעם שעושה מלאכה בחול המועד הוא מחמת שמבזה את הימים הללו וסובר שאין בהם כל כך קדושה (רבינו יונה אבות שם). ומה שנקטו לשון 'מועדות' ולא 'רגלים', כי 'מועד' הוא מלשון חיבור והתוועדות, כשנים הנפגשים ומתוועדים יחד, כך ברגלים הקב"ה מתוועד עם ישראל ומתחבר עמם, וכלשון הכתוב 'ונועדתי לך' (שמות כה, כב), והמבזה את 'המועדות' מראה שאינו רוצה בחיבור הזה, ולכן הוא כאילו עובד עבודה זרה (מהר"ל מפראג ח' אגדות מכות כג, א).

רַב יְהוּדָה אָמַר 'יְהַלְלוּ' וְכוּ', ונקראת 'ברכת השיר', משום שהיא ברכת שבח (רשב"ם). ואף שבכל קריאת הלל חותמים בברכה זו, הוצרך התנא להשמיענו שאף בלילה זה חותמים בברכת ההלל, משום שבשאר זמני קריאת הלל, חתימת הברכה תלויה במנהג (ראה להלן ק"ט, ב, ומשנה סוכה לח, א, ובגמ' שם לט, א), אף בלילה זה חותמים גם במקומות שלא נוהגים לחתום (תוס', בפ' ראשון; רא"ש בפ' שני). או שהחידוש הוא, שמברכים ברכה זו בסדר פסח אף שהוא לילה (תוס', בפ' שני). ויש שכתב, שמכאן ראייה שלא מברכים קודם חציו השני של ההלל שאומרו לאחר הסעודה, וחידושה המשנה, שאף שאין מברכים לפני חציו השני, מברכים לאחריו (רא"ש בפ' ראשון). ובנדון זה האם מברכים על ההלל בתחילתו, ראה מה שכתבנו לעיל (קטז, ב ד"ה עד היכן).

וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר 'נִשְׁמַת כָּל חַי', כלומר, שמלבד 'ההלל' אומר גם 'נשמת כל חי' (רשב"ם; תוס'). וחותם בברוך אחר כל אחת מהן (רשב"ם). ויש שסובר, שאומר 'ההלל' ואינו חותם, ואומר 'נשמת כל חי' ו'ישתבח' וחותם בה, ואינו חותם אחר 'ההלל', שכן מוכח מלשון 'ברכת' השיר שהוא לשון יחיד (תוס', בשם ר"ח כהן). ויש שסובר, שדעת רבי יוחנן שאומר רק 'נשמת כל חי' (טור א"ח תפ, א, שכתב בשם רשב"ם, שכיון שלא נפסקה הלכה כרב יהודה או כרבי יוחנן, עושים כשניהם, הרי שלדעת רבי יוחנן אומר רק 'נשמת כל חי').

■ להלכה, יש שכתב, שאחר גמור ההלל אומר 'הלל הגדול', ואחר כך 'נשמת כל חי' ו'ישתבח' ואינו חותם בה, ואז יאמר 'ההלל' וחותם בה (ש"ע שם). ויש נוהגים לומר 'ההלל' מיד אחר ההלל ואינו חותם בה, אלא אומר 'ישתבח' וחותם בה [כדעת תוס' בשם ר"ח כהן] (משנ"ב שם, ה, ומביא שתי נוסחאות אם חותם 'מלך מהולל בתשבחות', או 'הבחר בשיירי זמרה' וכו', כמו שאומרים בישתבח תמיד. וראה שעה"צ שם, ה). ויש שסובר, שאין אומרים 'ההלל' כלל [כרבי יוחנן, ע"פ גירסת הטור בשם רשב"ם] (מעשה רב קצא).

רַבִּיעִי גֹמֵר עָלָיו אֶת הַהֵלֶל וְאֹמַר הֵלֶל הַגָּדוֹל. ולא גורסים 'חמישי אמר עליו הלל הגדול', אלא אסור לשנות כוס חמישי אפילו אם יאמר עליו הלל הגדול (רא"ש; טור א"ח תפא, א). ויש שסובר, שאם הוא צמא וצריך דוקא יין [כגון שהוא חולה או איסטניס שאינו יכול לשנות מים], ישתה כוס חמישי ויקרא עליו הלל הגדול (תוס' לעיל ק"ז, ב ד"ה רביעי, בשם ה"ר יוסף טוב עלם). ויש סוברים, שלכל אדם מותר לשנות כוס חמישי ואומר עליו הלל הגדול (טור שם, בשם רב האי גאון ורב סעדיה גאון).

ויש שגורס, 'רביעי גומר עליו את ההלל, חמישי אומר עליו הלל הגדול' (ר"ף). וכוס זה הוא כנגד 'הובאתי' (ראב"ד על הרי"ף, ובתמים דעים ל). וגם לגירסא זו, אין היתר לכל אדם לשנות כוס חמישי ולקרוא עליו הלל הגדול, אלא רק אם הוא צמא (רי"ף להלן כו, ב מדפיז). אבל ללא אמירת הלל הגדול אסור לשנות כוס חמישי מפני שנראה כמוסיף על הכוסות (ראה מה שכתבנו לעיל ק"ז, ב ד"ה בין שלישי לרביעי), וכמי שמתחיל בסדר אחר ורוצה לאכול שוב קרבן פסח, והרי אין נמנים על שני פסחים, ועוד, שאם כן אכילתו את הפסח הראשון היתה שלא על השובע (רמב"ם במלחמות, בדעת הרי"ף). ויש שסובר לפי גירסא זו, שמצוה מן המובחר לשנות כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול (רמב"ם חמץ ומצה ח, י, ע"פ הרי"ף). ויש שסובר לפי גירסא זו, שלדעת רבי טרפון כוס חמישי הוא חובה, וחולק על המשנה שאמרה לעיל (צט, ב) שלא יפחתו לעני מישראל מארבע כוסות, ולדעתו לא יפחתו לו מחמש כוסות (רי"ף חלי, המובא בר"ן).